

Iryna Prelovska

**ACTIVITIES METROPOLITAN JOHN (BONDARCHUK) IN THE REVIVAL
AUTOCEPHALOUS UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH IN 1989–1990**

The article is devoted to the review of Metropolitan John (Bondarchuk) joined during 1989–1990 and its role in the revival of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church and the pronouncement of the Kyivan Patriarchate in the All-Ukrainian Council of the UAOC 5–6 June 1990.

Key words: *Metropolitan John (Bondarchuk), Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, Kiev Patriarchate, Ukrainian Council of the UAOC 5–6 June 1990.*

Євген Заплетнюк (м. Тернопіль)

**«ДОБРОТОЛЮБІЄ»: ЗНАЧЕННЯ, ГЕНЕЗА ВИДАННЯ ТА УКРАЇНСЬКИЙ
ПЕРЕКЛАД ПАТРІАРХА ФІЛАРЕТА**

У статті розкривається історія появи друком п'ятитомної антології святоотецької писемності під назвою «Добротолубіє». Автор прослідковує шлях цього видання з часу його появи грецькою мовою, до першого, найповнішого перекладу українською мовою, здійснене патріархом Київським і всієї Русі-України Філаретом та надруковане у 2008–2009 рр. У тексті розкрито історичне та богословське значення українського перекладу однієї з найвідоміших збірок повчань святих отців Східної Церкви.

Ключові слова: *«Добротолубіє», «Філокалія», Київський Патріархат, книгодрукування, українська мова.*

Події останніх років, а особливо останніх місяців, красномовно засвідчили, що попри проголошену 1990 р. де-юре державну незалежність України, нам ще належить здобувати її де-факто упродовж тривалого часу. Внутрішня та зовнішня агресія з боку північного сусіда ставить українців в особливі умови та вимагає від нас постійної боротьби за свої права, захисту прав на самоідентичність. На жаль, це триватиме постійно, до часу нашої остаточної перемоги, якщо така взагалі буде можливою, з уваги на вічні імперські амбіції Кремля.

У цьому контексті, церковне питання набуває особливої ваги, оскільки історично Церква завжди, безпосередньо чи опосередковано, користуючись найбільшим авторитетом, була знаряддям впливу на суспільство та суттєво формувала суспільну думку. У тоталітарних суспільствах, якими у свій час був СРСР, а нині є його спадкоємець – Російська Федерація, усвідомлення сили церковного впливу навіть призвело до того, що держава стала зацікавлена у постанні такої моделі відносин, у якій церковні інституції перебувають у абсолютній залежності від неї. Отже, більшовицький переворот 1917 р. в новій історії Церкви поклав початок нового, дивного за своєю природою симбіозу – антицерковної симфонії, у якій не Церква обирає вектор державного розвитку, а партійна номенклатура визначає принцип її розвитку, попередньо зробивши її абсолютно залежною від себе: фінансово, юридично, кадрово. Тому, зовсім не дивно, що Московський Патріархат, хоч і під вивіскою «УПЦ», в Україні продовжує аналогічну політику, що веде РПЦ в Росії та світі – побудова «русского міра», виправдання російських політичних злочинців та навіть – таємна чи відкрита співпраця з ними. Безперечно, цей контекст вимагає від українських віруючих цілком адекватної відповіді. Тому, Українська УПЦ КП приймає активну участь в тих сферах життя суспільства де потрібна здорова альтернатива, нав'язана з Москви як комплекс меншовартості. Сьогодні Київський Патріархат захищає інтереси українського народу, відстоюючи його право на державну та церковну незалежність. Чим більші випробовування та скорботи посилають нам «братні народи», тим гучніше Українська Церква змушена відповідати на них, покриваючи ввірену паству спасительним омофором. Буває й таке, що Церква бере на себе деякі суспільні функції, у певному сенсі, не пов'язані безпосередньо із обожнення народу, благодатним просвіченням його Христовою Істиною. Передусім ті, з якими не справляється наша держава, але потребує народ. Наприклад, збір і відправка гуманітарної допомоги у регіони АТО, утримання

будинків для літніх осіб чи наукова діяльність, співпраця з іншими церквами та релігійними організаціями, міжнародні контакти, участь у законотворчій діяльності через посередництво уповноважених осіб співпраця з державними інституціями, тощо.

Навіть такий список, доволі неповний, показує, наскільки різноманітним та багатограним може бути наше християнське служіння. Тим не менше, для сторонніх осіб, така інтенсивна праця поза храмом може народити сумніви, що, мовляв, Церква лише тим і займається, що виконує невласиві для себе справи. Мовою церковних недоброзичливців це звучить, що: «церковники пхаються не в свої справи». Спростовуючи такі звинувачення, в своїй доповіді я б хотів звернути увагу учасників конференції на подію, яка має не лише значне науково – лінгвістичне, чи історико-богословське значення, але й передусім духовно – практичне значення для кожного православного українця. Свого часу, вона чомусь пройшла повз увагу широкого загалу. Принаймні, була незаслужено обділена увагою. Маю на увазі український переклад фундаментального корпусу святоотецької писемності, зібраний у п'ятитомний збірник під назвою «Добротолюбіє», переклад якого здійснив Святійший патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет. І перш ніж ми поговоримо безпосередньо про той історичний шлях, який пройшла ця збірка за усі двісті сорок років із часу своєї появи, про її подорож зі стелажів бібліотек Патмосу, Хіосу та Афону до українських домівок, очевидно, слід коротко згадати про значення творів святих отців у православній традиції.

Окрім Біблії, тобто, Священного Письма Старого та Нового Завіту, священне Передання Православної церкви складають інші писемні пам'ятки, зокрема, богослужбові тексти, чинопослідування святих Таїнств, постанови Вселенських і Помісних Соборів, творіння отців та учителів древньої Церкви. Виняткове значення для духовного життя християнина мають твори тих святих отців Церкви Христової, які жили ще до часу розділу Церкви. Передовсім тих отців Сходу, твори яких мали значний вплив на формування православної догматики. Якщо думки отців Заходу співпадали з ними, то в такому випадку вони складають єдине вчення Церкви, гармонічно поєднане та визнане у двох розділених церквах – Католицькій та Православній. Також зауважу, що коли західні отці суперечать відомому православному вченню, то вони не є авторитетами для православного християнина.

Святоотецька спадщина завжди відігравала особливу роль у православному Переданні. Преподобні Іоан Дамаскін та Феодор Студин називали передання «межами, котрі прокладені святими отцями нашими» [1, с.84]. Святитель Афанасій Олександрійський говорив про «першопочаткове Передання» та про «віру Вселенської Церкви, яку передав Господь, проповідували апостоли, зберегли отці» [2, с.101]. Отже, зовсім не випадково, та віра, яку сповідує Східна Церква визначається твердженням «Віра апостольська, віра отецька, віра православна» [3].

Під «отецькою вірою» розуміється той позитивний досвід правильного духовного життя, у якому реалізуються усі християнські ідеали та Божі Заповіді. З одного боку – це традиція зі своїми рамками та чіткими межами досяжного та забороненого. З іншого – це зовсім не «мертвий музейний експонат», а живий досвід людського богопізнання та богоспілкування, котрий з апостольських часів передався нам, як цінний скарб. Але читати його належить не буквально, але лише через призму власних умов та життєвих обставин. Знову ж таки, при цьому, покладаючись не на власні відчуття та досвід, а на досвід більш досвідчених у духовному житті людей.

Сьогодні твори з аскетичними порадами нагадують нам швидше якесь екстравагантне блюдо, котре подають лише в особливо заможних родинах, у якісь особливі дні, й то – лише обраним особам, які зможуть по достоїнству оцінити його справжній смак, і головне – ціну. Колись так не було. Християнство, і навіть чернецтво, незважаючи на свої очевидні дивацтва та нелогічність, досить гармонічно вписувалося у побут простих людей. Пригадаємо Тертулліана, церковного історика, який писав, що душа людська по природі – християнка [4].

Тобто, це слова про те, що людині від природи є цілком нормальним шукати християнських ідеалів та звично додержувати заповідей Божих, бо всі вони відповідають її богоподібній природі. Бо, і в людини, і в ключових принципів-законів її життя – один Творець.

Тому, в міру свого духовного та інтелектуально рівня, віруючі люди намагалися жити правильним духовним життям, а головне – робили це не без уваги на попередній вдалий досвід. На шляху до Бога вони шукати людей, які вже самі успішно пройшли його, та просили в них поради. Унікальним явищем у цьому контексті було видання на початку XIX століття п'ятитомної збірки святоотецьких повчань, під назвою «Добротолюбіє» – збірник творів класиків візантійської духовної літератури, квінтесенція східно-християнської традиції.

Для того, щоб зрозуміти про, що навчає «Добротолюбіє», треба згадати про ісихазм – особливий напрямок духовних практик православного чернецтва. Відомим він був ще з часів Отців Церкви, проте «канонічно» визнаний лише у XIV ст., завдяки старанням св. Григорія Палами. Метою втілення цих практик є феозіс – обожнення, особливий благодатний стан людини, під час якого вона обожується – стає Богом не по своїй природі, а по благодаті. Одним із необхідних засобів стягання такого стану була «умна молитва» чи «умне ділання» [5]. (Такі терміни краще не перекладати, тому, що в цьому випадку «ум» це не розум, а екзистенційний центр людини, відмінний від розуму та тіла). Чернець-ісихаст постійно повторював слова молитви Ісусової – «Господи Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй мене грішного!». Окрім цього, ісихазм передбачав особливий тип духовного життя, теорію та практику якого передавали древні подвижники благочестя – святі отці.

У кінці XVIII – на початку XIX ст. Коринфський митрополит Макарій Нотарас (1731–1805 рр.), згодом прославлений Грецькою церквою в чині святителів, вирішив укласти збірку текстів давніх Святих Отців стосовно практики Ісусової молитви та аскетичних передумов ісихазму. Про мотиви початку такої праці повідомляє святий Паїсій Величковський у листі болгарському старцю Феодосію. Так, спочатку він пише, що Преосвященний Макарій ще з юних своїх років полюбив благочестя та молитву, а також мав нахил до читання духовних книг, які переписував та колекціонував.

Але була ще й інша причина, значно важливіша. На той час аскетичних творів такого рівня майже не було в широкому доступі. По-друге, існувала небезпека цілковитої втрати дорогоцінних рукописів у монастирських бібліотеках. Тому, перепис та видання цінних святоотцівських творів митрополитом Макарієм, могло дати, та й зрештою таки дало їм «нове життя». «О выпечатании же таковых книг от давних лет воистину блаженный сей кир Макарий Митрополит желание возыме таковы намерением, да не приидут сии святые книги во всеконечное забвение и от лица земли истребление, в неже мало мало уже и не приидоша» [6, с. 20].

Як писав отець-архімандрит Кирило (Говорун): «До XVIII ст. виникла криза, як у богословській, так і в аскетичній літературі. Наприклад, богословські трактати Отців Церкви майже цілком вийшли з широкого вжитку, їх перестали переписувати. Древні рукописи старіли разом з ними в монастирських книгозбірнях, а іноді просто втрачались. Схожа ситуація була з аскетичними творами древності. Натомість, популярною була література зовсім іншого роду. Передовсім, це були фрагменти з праць Отців Церкви спрощеного, морально-навчального характеру, моралістичні проповіді, дуже часто побудовані на західний манер» [7, с. 268].

Бестселерами тієї епохи були такі твори, як Thisauros («Скарб») Дамаскина Студита (†1577), Amartolon sotiria (Спасіння грішників) та Neos Paradisos (Новий рай) критського монаха Агапія Ландоса (†1664/1671), які саме відрізнялись своїм спрощеним моралізмом» [8, с. 25].

Отже, щоб побороти вакуум духовних писань, що склався на той час, а також, зберегти цінні рукописи, Макарій у 1775–1776 рр. досліджує бібліотеки Афону, а також обителів на островах Патмос і Хіос. Ось, як про це пише преподобний Паїсій:

«Иже (Макарий), пришед во святую Афонскую гору, и с неисповедимым усердием и превеликим тщанием во всех вивлиофиках великих святых обителей многи обрете таковые отеческие книги, яковых еще у себе и дотоле не имеяше» [9, с. 224]. Допмагаючи нам знайти відповідь на питання про джерела, які лягли в основу «Добротолубія», преподобний Паїсій свідчить, що більше всього Макарію послужила якась багаточінна «книга про з'єднання ума з Богом, від усіх святих великими ревнителями в древні часи зібрані» та інші книги про молитву, «нами еще и доселе не слышанные книги» [10, ст. 225].

Це дало підстави деяким дослідниками, зокрема професору Солунського університету Е. Тахіаосу припустити, що за основу відомого п'ятитомника взято якийсь древній збірник з Ватопедського монастиря, укладач якого теж, у свою чергу, зібрав аскетико-містичні тексти давніх подвижників благочестя [11]. Дослідник вважав, що ядром «Добротолубія», швидше за все, став кодекс № 605 XIII ст. Ватопеду, який складається з фрагментів богословських і аскетичних трактатів Отців, що жили до XIII ст. Саме вони лягли в основу перших чотирьох томів «Філокалії». П'ятий том, за переконанням професора Тахіаоса, складено на основі іншого, дещо новішого збірника, котрим міг слугувати кодекс № 262 XV ст. Тим не менше, порівнюючи всі відомі нині кодекси, було легко прийти до висновку, що ні згаданий № 605, ні № 262, не є за своїм змістом кодексами, аналогічними «Добротолубію».

Саме святий Макарій зібрав із різноманітних джерел цей унікальний збірник, хоча, книгу про яку згадував у листі преподобний Паїсій він використав більше за інші. Так само, оригінальну назву своєму збірнику – «Філокалія» – «Добротолубіє» Макарій вибрав самостійно. Хоча, правду кажучи, така назва була запозичена ним із іншого збірника, складеного 357–360 рр. святим Григорієм Богословом, котрий списав у ньому уривки з праць Оригена. Слово «Добротолубіє» – не зовсім точний переклад грецького «Філокалія» – «любов до краси». Тут, звісно, мається на увазі краса духовна, внутрішня, до котрої християнин прагне виконуючи заповіді та настанови святих Отців.

1777 р. Макарій закінчив упорядковувати свій збірник, звів усе в одну книгу та передав для редагування Преп.Никодиму Святогорцю (1749–1809 рр.), з яким він познайомився незадовго до цього в монастирі Богородиці на острові Гидра. Святий Никодим, який тоді ще був мирянином, приїхав на острів спеціально для того, щоб познайомитися з великим святим та вченим митрополитом Макарієм. Цікаво, що під час зустрічі Миколай Каллівурцис (саме так звали Никодима в миру), справив неабияке враження на Макарія. Єпископ навіть у молодшому від себе на 18 років незнайомцю одразу помітив сильну віру, величезний розум та потенціал. Саме такого співробітника він давно шукав. Святий Никодим, дійсно, володів неабияким розумом, що в поєднанні з доброю освітою помітно вирізняла його серед інших ченців. Зауважмо, що за час навчання, окрім рідної грецької, тоді ще Миколай, досконало вивчив латинську, італійську та французьку мови.

З благословення святого Макарія чернець Никодим робить загальну правку тексту, складає кроткі житія святих, чиї твори були поміщені в книгу. Показово, що перші редакції «Добротолубія» вийшли саме тією мовою, якою вони були написані – древньогрецькою. Хоча відомо, що інші дві спільні праці Макарія та Никодима перекладалися ними на розмовну грецьку мову з древньогрецької – збірник «Евергетін» та «Про божественне і священне часте Причастя». На новогрецьку мову «Філокалія» була перекладена аж в середині XX ст.

Після того, як рукописи остаточно завершено, Макарій покидає Афон та відправляється спочатку на острів Хіос, а потім і в Смирну з метою пошуку коштів для видання цих книг. Основну фінансову допомогу йому надав Іоан Маврокордат – представник багатой родини аристократів. Зібравши необхідну суму він відіслав її разом із рукописами до Венеції. Саме тут 1782 р. побачило світ перше видання «Добротолубія» [12]. Повна назва книги була наступною: «Добротолубіє священних

трезвомудреців, зібраних від святих і богоносних отців наших, в якому через діяльну та споглядальну моральну філософію розум очищується, просвічується та вдосконалюється. Виправлене та тепер першим виданням надруковане за кошти чеснішого та боголюбивого пана Іоана Маврокордата, на спільну користь православним. У Венеції 1782. У Антонія Вортолі. Con Licenza de Superiori, e Privilegio».

Значна частина тиражу була одразу ж розіслана по всьому Сходу. Однак декілька комплектів потрапили у бібліотеки Заходу. Саме їх використовували упорядники відомої «Патрології Міня» використовуючи їх із 85 тому. Тим не менше можна стверджувати, що книги стали величезною рідкістю з часу своєї появи. Один екземпляр книги отримав великий український святий, родом полтавчанин, Паїсій Величковський. Припускають, що безпосередньо від святого Макарія. Принаймні, на ньому зберігся автограф останнього. (Нині цей раритет зберігається у Британському музеї. Святий Паїсій високо оцінив працю Макарія, а незадовго взявся, разом із своїми учнями, перекладати «Добротолюбіє» слов'янською мовою.

Преподобний Паїсій Величковський, ще на 30 років раніше святого архієпископа Макарія, розшукував в афонських монастирях твори святих отців про внутрішнє духовне життя. Відомо, що спочатку він читав книги лише на слов'янській мові, для придбання яких він постійно обмежував себе в їжі та одязі, або ж переписував відсутні у нього книги. Дуже швидко Паїсій побачив, що деякі місця в слов'янських книгах мають або незрозумілий переклад, або зовсім позбавлені граматичного змісту. Це змусило його вносити правки в слов'янські книги, користуючись більш вдалим, але все одно слов'янськими книгами. Однак, такі спроби не завжди були вдалим. Це пов'язано з двома основними причинами. По-перше, поганим перекладом із давньогрецької мови на слов'янську, а по-друге, помилками допущеними переписувачами. Тому, преподобний Паїсій поставив мету знайти грецькі оригінали та виправити текст. Однак, згадана вище криза науки та письменства XVIII ст. в Греції призвела до того, що давньогрецьку мову розуміли лише учені люди, через що стародавні писання святих отців прийшли майже в повне забуття. Це ж зумовило те, що розшукуючи необхідні книги, він довго не міг їх знайти. Існує також думка, що іноді греки лукавили перед «руським братом» і не допускали їх до своїх святинь та бібліотек [13, с. 119].

Надзвичайно цікавою була історія появи цього видання у друці. Справа у тому, що старець Паїсій був великим противником видання цих книг. Він говорив, що неправильне тлумачення їх змісту, виконання вказівок «Добротолюбія» без досвіду та належного духовного керівництва зможе привести людину до великих небезпек в духовному житті, до прелесті та гордині, і цим дасть підстави хулити святиню. Тим не менше, відомий Санкт-Петербурзький ієрарх, митрополит Гавриїл (Петров) – сам аскет та молитвенник, надзвичайно високо оцінив значення цього п'ятитомника, та все ж умовив святого Паїсія дозволити йому надрукувати їх. 1791 р. учень Паїсія, схимонах Афанасій (Охлопов), привіз до Санкт-Петербургу грецьке видання книги, та її слов'янський переклад. Митрополит віддав для перегляду рукопис знавцям грецької мови з Олександрівської академії, а потім – Якову Дмитровичу Никольському, викладачу давньогрецької мови з Троїце-Сергієвої лаври, згодом – протопресвітеру Московського Успенського собору. Так, через одинадцять років після грецького-венеціанського видання, у 1793 р. в синодальній типографії Москви вийшло перше слов'янське видання «Добротолюбія».

Згодом, святитель Філарет опікувався другим 1822 р., та третім виданням 1832 р. 1877 р. святий Феофан (Говоров) зробив переклад «Добротолюбія» на розмовну російську мову, хоча чисто лінгвістично це видання було не дослівним, але адаптованим, досить вільним авторським переказом, цілком зрозумілим для читача своєї епохи. Причому треба наголосити, що ця «модифікація» тексту була звершена не простим, невідомим редактором, а одним із найбільших святих своєї епохи, богословом, ученим, аскетом, який не просто намагається розібратись в теорії тих

писань, але живе практикою святих отців, і успішно її втілює. Тому, саме це видання здобуло особливу популярність серед віруючих. Скажемо про це трохи більше.

Святитель Феофан створив нову, російську версію «Добротолюбія». Він збільшив обсяг книги навіть порівняно з грецькою «Філокалією», помістивши до нього творіння 40 святих отців. Присвятивши цій роботі чверть століття, святитель прагнув зробити книгу зрозумілою широкому колу читачів різного духовного рівня та освіти. З цієї причини деякі важкі для розуміння творіння (або частини творінь) святих отців, що знаходяться в грецькому «Добротолюбії», він зовсім виключав. Наприклад, в п'ятому томі опущені «92 глави преподобного Калліста Катафігіота», «занадто витончені і переважно умоглядні», за словами самого святителя [14, с. 7]. В передмові до п'ятого тому він пише, що його збірка «мала на увазі не умове, а майже виключно діяльне життя», тобто доступне, як ченцям, так і мирянам.

Феофану нерідко дорікали інші богослови у неточності перекладів. Однак святитель і не ставив перед собою завдання академічно точного перекладу, але створював своє власне «святоотецьке творіння». «Тим більше, що традиція творчого, чи не буквального цитування сягає ще святих отців високої класики – митрополита Іларіона Київського, святителя Кирила Туровського чи преподобного Йосифа Волоцького» [15, с. 147]. Збірник святителя Феофана Затворника принципово орієнтований на широке коло світських благочестивих читачів, які прагнуть, зважаючи на святих отців, спасти свою душу.

Відроджена Українська Церква, безумовно, потребує Святих Отців. Без повернення до святоотецької спадщини Церква не встоїть, бо вона «свята, соборна та апостольська» [16, с. 10], тобто побудована на Отцях і Апостолах. Втратити Отців – означає втратити своє коріння. За влучним зауваженням Володимира Миколайовича Лосського, в цьому контексті, «апостоличність» Церкви є синонімом слова «справжність», «істинність», а тому ця ознака в повному сенсі цього слова може стосуватися лише до "Unam Sanctam" (Єдиної Святої), тобто Православної Церкви [17, с.15]. Поки Церква живе отцями, доти вона Церква. Це чудово видно на прикладі Грецької церкви.

Пригадаймо, що свого часу саме грецьке «Добротолюбіє» стало відправною точкою для духовного відродження древньої церковної традиції умної молитви, та й взагалі – відродження духу істинного чернецтва. Той рух, який згодом назвуть «філокалістичним відродженням» [18], спочатку виник на Афоні, далі з особливою силою поширився на Балканах, а потім, завдяки святому Паїсію Величковському і в Російській імперії, в.ч. і в Україні. Відомо, що чимало святих людей вивчали ці книги, наприклад, преподобний Серафим Саровський не лише читав і цінував ці книги, але й рекомендував їх вивчати іншим ченцям. На багато років цей збірник став настільною книгою для кількох поколінь ченців.

Історія іноземних видань «Добротолюбія», та й взагалі – пов'язаний з цим розвиток «Філокалізму», представляють собою окрему тему для дослідження, і тому виходять далеко за межі нашої розмови. Натомість, нам сьогодні буде важливо звернути увагу на деякі, найбільш знакові видання «Добротолюбія» з близького зарубіжжя та України, яких є небагато. Навіть у переказі єпископа Феофана, «Добротолюбіє» залишається доволі складною для сприйняття книгою. Для її розуміння потрібно мати хоча б базові знання з богослів'я та аскетички, чим можуть похвалитися у наш час небагато хто навіть із віруючих. П'ятитомник завжди залишався, в певному сенсі, елітарною книгою, яка призначалася передовсім для осіб досвідчених. Доволі показовою є спроба спростити її, зробити доступною для розуміння навіть простим людям. Наприклад, шляхом вибрання звідти найважливіших та найпростіших речей.

Настоятель Казансько-Богородичного чоловічого монастиря в м.Харбін (Китай) архімандрит Ювеналій (Кілін), згодом архієпископ (1875–1958) зробив спробу скласти певну симфонію «Добротолюбія», звівши до одного тому найцінніші перлини Святих Отців. Таким чином він упорядкував та видав книгу «Добротолюбіє вибране

для мирян», яка пережила неймовірну кількість видань, і досі залишається популярним читанням серед православних віруючих. Останнє видання книги надруковане 2013 р. в видавництві Стрітенського монастиря Москви [19]. Український переклад книги видано 2008 р. видавничим відділом «Свічадо» Монастиря Свято-Іванівська Лавра з назвою «Християнське життя за «Добротолюбієм».

У 2002 р. насельник Свято-Троїцької Лаври, ієромонах Митрофан (Волкодав) видав дослідження "Основи духовного життя згідно словянського «Добротолюбія», у якому теж, намагається спростити для сучасного читача зміст древніх книг, а також роз'яснити чимало складних питань духовного життя, які постають перед новоначальними та ченцями [20, с. 50].

Окремо слід зауважити про унікальне електронне видання російською мовою, яке здійснено в Києві 2006 р. [21]. Редактор видання – Володимир Данченко, упорядник відомої у свій час «Психологічної бібліотеки Київського Фонду сприяння розвитку психічної культури», зустрівся з необхідністю внести редакторські правки перед публікацією «Добротолюбія» в Інтернеті. Так відредаговано основний текст другого-п'ятого тому, для того, щоб наблизити його до сучасної мови та вимови. Цитати на св.Писання при цьому були залишені без змін. Без змін, також, залишено окремі слова, наприклад: «мір», «мир», «мвро», тощо. Важливо зауважити, що в додатках додано ті книги, які були в оригіналі, але опущені св. Феофаном, зокрема книги Петра Дамаскіна [22] та глави Калліста Катафігіота в перекладі Олексія Лосєва [23].

У 2010–2012 рр. у видавництві «Русский паломник» видано аудіокнигу «Добротолюбія» російською мовою, на п'ятнадцяти компакт-дисках (п'ять томів по три диски). Виконавець Віталій Редько професійно начитав 125 годин ефірного часу. Це стало неабияким дарунком для людей із вадами зору. 28 квітня 2014 р. православний телеканал «Союз» почав трансляцію програми «Читаємо «Добротолюбіє». У півгодинній телепередачі її ведучий – Костянтин Владленович Корепанов – розповідає глядачам про зміст книги та правила її тлумачення. Програма виходить щопонеділка та на час написання цих рядків присутня в ефірі. Відеоархів усіх програм можна знайти на сайті програми в мережі Інтернет [24].

У 2009 р. видавництво «Свічадо» у Львові видало скорочену версію «Добротолюбія» українською мовою в двох томах. Упорядником українського перекладу та автором післямови став викладач кафедри богослов'я Українського Католицького Університету, головний редактор часопису «Християнин і світ» Віктор Жуковський. Єдиним поясненням появи такого скороченого варіанту збірника в той час, коли вже рік існував повноцінний, повний український переклад, можна пояснити хіба тим, що або його видавцям не було відомо про переднє, настільки масштабне видання, яке в 2008 р., презентував Видавничий відділ УПЦ КП, або вони відбувалися одночасно. Більше того, обидва видання – і повне, перекладу святійшого патріарха Філарета, і скорочене – Віктора Жуковського, базуються одному і тому ж джерелі – праці святого Феофана (Говорова).

Переклад «Добротолюбія» святішим патріархом Філаретом (Денисенком) став важливою віхою не лише в історії видавничої діяльності УПЦ КП, але взагалі явився неоціненним вкладом Української Церкви в розвиток духовного життя українців. Це видання продовжило грандіозну видавничу, місіонерську, освітню діяльність Української Церкви, направлену на зміцнення, утвердження православного духу нашого народу. Водночас це видання доповнило десятки інших перекладених патріархом Філаретом богословських, свято отецьких праць, зокрема – повного корпусу богослужбової літератури, а це – десятки фоліантів, яких раніше Україна не мала.

Окрім того, друк «Добротолюбія» започаткував цілу низку видань творів Святих Отців українською мовою, серед яких уже вийшли «Книга правил» перекладу Святослава Чокалюка [25], повне зібрання творів святителя Іоана Золотоустого,

перекладу доктора богослів'я, протоієрея Михаїла Марусяка [26], багатотомне видання творів святителя Василя Великого [27], та чимало інших святоотецьких писань, які готуються до друку в українському перекладі. При чому, підкреслимо, вперше, за багато років із часу свого оригінального написання.

Таким чином, Київський Патріархат, не відміну від Московського в Україні, пропонує своїм вірним найцінніший досвід православного життя, правильний, перевірений та авторитетний, зрозумілою, рідною мовою. Саме у цьому й полягає місія Церкви – просвічувати та освячувати. Освячення відбувається під час Богослужінь Церкви, найперше – Святих Таїнств, а просвічення – через власну причетність до досвіду Святих Отців.

Про грандіозність першого українського видання «Добротолюбія» краще усього говорить його зміст: Так, до першого тому входять: 1) писання святого Антонія; 2) витяги з бесід святого Макарія; 3) слова Ісаїї Пустельника; 4) повчання святого Марка Подвижника; 5) писання Євагрія Ченця. Увесь другий том є збірником богомудрих отецьких настанов, здебільшого про боротьбу з пристрастями для очищення серця, – про останню мету подвижництва. До третього тому входять: 1) блаженного Діадоха, єпископа Фотики слово подвижницьке у ста главах; 2) преподобного Іоана Карпафського – сто глав; 3) Бесіди авви Зосими; 4) вибрані твори святого Максима Сповідника; 5) преподобного Фаласія чотиреста глав; 6) св. Феодора, єпископа Едеського – 100 душекорисних глав. 7) якогось іншого Феодора – повчальне слово; 8) оповідь про авву Филимона; 9) преподобного Феогноста – 75 глав; 10) преподобного Філофея Синайського – 40 глав про тверезість; 11) Іллі пресвітера – Квітник. Четвертий том весь складається із самих лише повчань Феодора Студита ченцям. Останній, п'ятий том містить вибрані твори Симеона Нового Богослова, преподобного Микити Стифата, митрополита Філадельфійського Феоліпта, святого Григорія Синаїта, Никифора Усамітника, святого Григорія Палами, Калліста Патріарха і споборника його Ігнатія Ксанфопули, блаженнішого Симеона Солунського та преподобного Максима Капсокаливита.

Безперечно, збірка «Добротолюбія», як і будь-якої іншої духовної «твердої їжі», має свого конкретного адресата (Євр.5:12–14). Передусім це ченці, які повинні на землі явити світу свій «ангельський образ». Тим не менше, принципи духовного життя, які розкриваються для нас у Євангелії та втілюються на практиці Святими Отцями, не мають поділу на чернечі та мирські, так само, як немає двох варіантів заповідей Господніх – один для «білого», інший – для «чорного» духовенства та мирян. У людей можуть змінюватися зовнішні умови, певні життєві обставини, але основою їхнього внутрішнього життя повинно бути неухильне життя за свято отецькими принципами. А вони, що в IV, що в XXI столітті – однакові, як і «Христос – учора й сьогодні і навіки Той же» (Євр.13:8) [28, с. 1367].

Також не дивно, що для багатьох людей досвід «Добротолюбія» видається, як мінімум – незрозумілий. Часто, навіть освічені та воістину геніальні мислителі, такі, як, наприклад Миколай Бердяєв [29], категорично не бажають розуміти та прийняти досвід Святих Отців-аскетів, допускаючи при цьому навіть крайні висновки. Наприклад ті, що, мовляв, «Добротолюбіє» суперечить Євангелію. Спростовуючи такі безглузді звинувачення, хочеться зауважити, що всю цінність аскетичного досвіду отців якщо й не в повній мірі, так хоча б частково, людина зможе збагнути лише тоді, коли сама почне жити за святоотцівськими вказівками. Критика «Добротолюбія» зазвичай зводиться до звинувачень у тому, що ця книга далека від реального життя [30]. Насправді, це не книга далека від реального життя, а «реальне» життя багатьох людей дуже далеке від євангельських, святоотцівських ідеалів.

Не випадково, що кращі ченці виховувались, зростали на цій книзі та стали святими. Вона була цілком зрозуміла, корисна та приносила величезну користь. Сьогодні, коли відроджується Українська Церква, будуються нові та відбудовуються з руїн древні обителі, саме повернення до духовного досвіду древніх аскетів зможе

якісно відродити наше чернецтво – опору та надію Церкви. Це настільні книги кожного ченця, але не тільки. Кожен християнин, який бажає скуштувати «живої води» з криниці святих отців, повинен досліджувати писання древніх. Це тлумачення Євангелії, ключ до її розуміння та втілення в житті.

Для вдосконалення у благочесті нам обов'язково необхідно вивчати досвід святих людей, але вивчати не тільки заради інтелектуального «комп'ютерного», бездушного знання. Нам також потрібно вчитися мислити по-святоотецьки, а також жити за святоотецькими принципами. Ось, в кінцевому результаті, завдання, яке стає перед кожним православним християнином [31].

Видання УПЦ КП першого повного перекладу «Добротолюбія» українською мовою стало ще одним кроком українських віруючих до скарбниці Святих Отців, і вкотре довела, що наша Церква дійсно – Свята, Соборна та Апостольська. Будемо читати та вивчати «Добротолюбіє», бо це є той маяк, що здатен повести нас дорогою від Золотоверхого Києва до Небесного Єрусалиму. Допоможи нам у цьому, Боже, молитвами святих Макарія Нотараса, Никодима Святогорця, Паїсія Величковського, Серафима Саровського та всіх святих землі української!

Список використаних джерел:

1. Феодор Студит. Творения / Преподобный Феодор Студит // Творения. В 3 томах. [Нравственно-аскетические творения]. Том 1. – Москва: Сибирская Благовонница. – 2011. – С. 845.
2. Св.Афанасій Олександрійський. Лист до Серапіона I, 28 / Афанасий Великий // Творения иже во святых отца нашего Афанасия Великого, архиепископа Александрийского [в 4 частях]. – Москва: Свято-Троицкая Сергиева лавра, 1902. – С.495.
3. Митрополит Иерофей. Синодик Православия / Митрополит Навпактский и св. Власия Иерофей // СИНОДИК ПРАВОСЛАВИЯ- THE «SYNODIKON OF ORTHODOXY» – Режим доступу: <http://apologet.spb.ru/ru/1300.html>.
4. Тертуллиан. Апологетик / Тертуллиан Квинт // Септимий Флоренс. Апологетик. К Скапуле А. Ю. Братухин, [пер. с лат., вступ. ст., коммент. и указатель]. – СПб.: «Издательство Олега Абышко», 2005. – 256 с.
5. Игумен Харитон «Умное делание. О молитве Иисусовой» / Составитель игумен Харитон. Сборник поучений Святых Отцов и опытных ее делателей. Изд. Валаамского монастыря, 2009. – с.510.
6. «Житие и писание молдавского старца Паисия Величковского», изд. Оптиной пустыни. – Москва, 1847. – с. 224.
7. Говорун С.Н. Из истории «Добротолюбия» / С. Н. Говорун // Церковь и время. – 2001. – № 1 (14) – С. 262.
8. Беленчук Л. Просвещение в России / Л. Беленчук // Просвещение в России [Взгляд западников и славянофилов]. – Москва: Издательство Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета, 2014. – С. 147.
9. «Житие и писание молдавского старца Паисия Величковского» // «Житие и писания молдавского старца Паисия Величковского. С присовокуплением предисловий на книги Св. Григория Синаита, Филофея Синайского, Исихия Пресвитера и Нила Сорского, сочиненных другом его и спостником, Старцем Василием Поляномерульским, о умном трезвении и молитве». Издание Козельской Введенской Оптиной пустыни. [Издание второе с прибавлением]. – Москва: В Университетской типографии, 1847. – С. 340.
10. Там само.
11. Тахиаос Э. Паисий Величковский (1722–1794) и его аскетико-филологическая школа / А.-Э.Н.Тахиаос (на гречк.). – Салоники, – 1964.
12. Корнелий Ватаманеску. Перевод преподобным Паисием Величковским «Добротолюбия» на славянский язык. – Режим доступу: <http://archivorthodoxy.com/page-1352.html>.
13. Лисовой Н. Н. Две эпохи – два Добротолюбия / Н. Н. Лисовой // Преподобный Паисий Величковский и святитель Феофан Затворник // Церковь в истории России. – [Сборник 2-й]. – М., 1998. – С. 119.
14. Добротолюбие в русском переводе, дополненное [Перевод с греческого святителя Феофана Затворника]. – Москва: Изд. Сретенского монастыря, 2010. – Т. 5. – С. 549.
15. Лисовой Н. Н. Две эпохи – два Добротолюбия [Преподобный Паисий Величковский и святитель Феофан Затворник] // Церковь в истории России. – М., 1998. –С. 147. – Режим доступу: <http://ippo.ru/library/stat-ippo/2/2/>.
16. 9-й Член Нікео-Царгородського Символу віри / Молитовник.– Київ: Видавничий відділ УПЦ Київського патріархату, 1999. – С.507.
17. Лосский В. Толкование на Символ веры / В.Н. Лосский, Епископ Петр (Л'юилье). [По благословию Блаженнейшего Владимира, Митрополита Киевского и всея Украины]. – Киев: Издательство храма прп. Агапита Печерского, 2000. – С 20.
18. Архимандрит Амфилохий (Радовт). Движение за возрождение идей Добротолюбия. – Афины: Фонд Гуландри-Хорн, – 1984. – Режим доступу: URL: <http://liveinorthodoxy.com/?p=445>.
19. Ювеналий, архимандрит. Добротолюбие избранное для

мирян / Архимандрит Ювеналий (Килин). – Москва: Изд. Сретенский монастырь, 2013. – 352 с.

20. Иеромонах Митрофан. Основы духовной жизни по славянскому «Добротолюбию» / Иеромонах Митрофан (Волкодав). – Москва: Издательство: Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 2002. – 78 с.

21. Добротолюбие в русском переводе дополненное [Изданием Русского на Афоне Пантелеймонова Монастыря] – Москва: Типо-Литография И.Ефимова. Большая Якиманка, собственный дом, 1905. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/dobrl01/index.htm>.

22. За вид. Преподобный Петр Дамаскин. Творения / Преподобный Петр Дамаскин [Перевод иеромонаха Ювеналия Половцева]. – Киев, 1902. – 103 с. – Режим доступа: http://lib.eparhia-saratov.ru/books/15p/petr_dam/works/works.pdf.

23. Лосев А. Ф. Имя: Сочинения и переводы / А. Ф. Лосев. – СПб.: Издательство «Алетейя», 1997. – 464 с.

24. Відеоархів програми «Читаємо «Добротолюбіє». – Режим доступа: <http://tv-soyuz.ru/Chitaem-Dobrotolyubie>.

25. Книга правил святых апостолів, Вселенських і Помісних Соборів і святых Отців. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2008. – 368 с.

26. Повне зібрання творінь святителя Іоана Золотоустого. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2009. – Том 1. – Книга 1. – 512 с.

27. Василій Великий. Творіння / Святитель Василій Великий, архієпископ Кесарії Каппадокійської. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2010. – Том 1. – Книга 1. – 632 с.

28. Тут і всюди в тексті цитати наводяться за виданням Біблія: книги Священного Писання Старого та Нового Завіту / пер. Патріарха Філарета (Денисенка). – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1416 с.

29. Николай Бердяев. Дух и реальность: основы богочеловеческой духовности / Н. А. Бердяев. – Минск: Издательство Белорусского Экзархата, 2011. – 512 с.

30. Тирус Д. «Добротолюбія»: чи принесе духовну користь Церкві? // Д. Тирус. – Режим доступа: <http://dtyrus2011.blogspot.com/2013/03/blog-post.html>.

31. Иларион, митрополит. Православие / Митр. Иларион (Алфеев). [В 2-х томах] Издательство Сретенского монастыря, 2012. – 1864 с.

Archpriest Yevhen Zapletnyuk

«PHILOKALIA»: MEANING, GENESIS OF THE EDITION AND THE UKRAINIAN TRANSLATION BY PATRIARCH FILARET.

The article develops the story of print publication of the five-volume anthology of patristic literature titled «Philokalia». The author traces the path of this publication since its release in Greek to the first and most comprehensive translation into Ukrainian, completed by Patriarch Filaret of Kyiv and All Rus-Ukraine and printed in 2008–2009. The text displays historical and theological significance of the Ukrainian translation of one of the most famous collection of sermons by the Holy Fathers of the Eastern Church.

Key words: *Philokalia, Filokaliya, Makarios Notaras, St. Nikodemos the Hagiorite, Paisius Velichkovsky, Kyiv Patriarchate, printing, Ukrainian language, Jesus Prayer.*

Ярослав Черенюк (м. Луцьк)

МИТРОПОЛИТ СТЕФАН (ЯВОРСЬКИЙ) І ЦЕРКОВНА ПОЛІТИКА ПЕТРА I

У статті досліджується постать українця, митрополита Стефана (Яворського), місцеблюстителя патріаршого престолу РПЦ та церковна політика московського царя Петра I до створення ним Святейшого Синоду в 1721 р. Детально висвітлено діяльність митрополита Стефана проти втручання світської влади у церковні справи у період його місцеблюстительства 1700–1721 рр.

Ключові слова: *місцеблюститель, митрополит Стефан (Яворський), Петро I, Сенат, церковна реформа.*

Зі смертю патріарха Адріана 16 жовтня 1700 р. припинило своє існування патріарше управління РПЦ. У Московській державі патріарх обирався з волі царя, але такої волі від Петра I не надійшло.

Петро I був у цей час на шведській війні під Нарвою. Після повернення в Москву він 16 грудня 1700 р. видає наказ про призначення митрополита Рязанського і Муромського Стефана (Яворського) «екзархом, блюстителем і адміністратором патріаршого престолу» (ПСЗ-1. Т. IV, № 1818) [2, с. 87]. У цьому ж наказі містились і розпорядження про організацію вищого церковного управління. При цьому обмежувалися деякі привілеї